

Yslam taryhynda «ýer yranma» çekişmesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Yslam taryhynda "ýer yranma" çekişmesi YSLAM TARYHYNDA «ÝER YRANMA» ÇEKİŞMESI

Orta asyrlarda ýaşan musulman alymlarynyň eserlerinde şu günüň geologiki we seýsmologiki teoriýalarynyň agzalmagy yslam dünýäsiniň orta asyrlardaky ylym gorunyň juda baý bolandygyna şaýatlyk edýär.

Birnäçe asyr öñ ýaşap geçen musulman alymlarynyň ýer yranmasynyň sebäpleri hakyndaky pikirleriniň şu günüň maglumatlary bilen gabatlaşýandygy aýdylýar. «Yslam dünýäsinde ýer yranmalary we ony kabul etme formalary» («İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri») atly kitap XX asyrda şekillenen geologiki we seýsmologiki işlerdir pikirleriň orta asyr musulman alymlaryna tanyşdygy ünsi çekýär. Kitabyň awtory Nuh Arslantaş bu ýagdaýyň yslam dünýäsiniň orta asyrdaky ylmy derejesiniň esasy görkezijisidigini aýdýar. Taryh ýer titremesini bir topar rowaýatlar bilen düşündirmäge synanyşýan we ýer titrän mahaly gaçmagyň dürsdigi ýa-da däldigi hakda pikir ýüwren alymlaryny bolandygyny-da subut edýär.

• **Ibn Sinanyň teoriýasy**

Ýer ýüzünüň şekillenmeginde ýer yranmalarynyň möhüm rolunyň bardygyny aýdýan Ibn Sina sarsgynlaryň döreme sebäbini asmanyň täsiri bilen emele gelýän buguň ýeriň astynda gysylmagy netijesinde partlamagyna baglanychdyryar. Häzirki teoriýa doly gabat gelmese-de, ýer titremesiniň sebäbini basyşa, strese baglanychdyryandygy üçin muňa örän sagdyn teoriýa hökmünde baha berilýär. Häzirki döwürde ýer yranmasynyň razlomlaryň üstünde stres ýa-da gerilme bilen birikýän plastiki energuýanyň birdenkä boşamagy netijesinde emele gelýändigi mälîm. Käbiri Ibn Sinadan täsirlenendigi çak edilýän birnäçe alymyňam şol teoriýany birnäçe asyr öñ agzap geçendigi ünsi çekiji. Käbir alymlar bolsa ýer yranmasyny «dünýäni şahynyň üstünde göterip duran sary öküziň şahyny silkemegi» we «ýer ýüzüni saklap duran läheň balygyň (kitiň) käbir ýerlerini gymyldadýandygy» ýaly ertekä çalymdaş sebäplere baglapdyr.

• Yslam geografiýasy ýer yranmalaryna baý ýerler

Nuh Arslantaş Ispaniýadan başlap Gimalaýlara çenli uzaýan Ortaýer deňzi-Gimalaý seýsmiki guşagynyň, Ierusalimden Antakýa çenli uzaýan Ölideňiz razlomy we dürlü regional razlomlaryň üstünde oturan yslam geografiýasynyň taryhda-da ýer yranmalara juda baý bolandygyny aýdýar. Anadoly we Arap-Afrika plitasy bilen Kipr ýaýjygynyň arasyndaky Antakýa taryhda iň köp weýrançylyklary sarsgynlary başdan geçiren şäherleriň başyny çekýär. Muňa garamazdan Antakýa her geseginde hristianlar üçin mukaddes ýer bolanlygyndan, Anadoly-Gresiýa söwda ýollarynyň kesişyän ýerinde oturanlygyndan, Ierusalime ýakynlygyndan we şular ýaly başda sebäplerden ötri az salymyň içinde täzeden gurlupdyr. Seýsmiki barlaglara aýratyn üns berenleriň biri-de uly ýer yranmalaryň döwletleriniň ýykyljagynyň alamatydygyna ynanan eýranlylardyr. Eýranlylaryň şular ýaly ylmy-barlaglaryny öz içine alýan kitaplaryň saklaýan kitaphanalary sarsgyna çydamly serişdeleri ulanyp, ýer yranma howpy az şäherlerde ýaşandyklaryny görkezýär. Eýranlylaryň kämilleşdiren ýer yranmasyndan goranma metodlarynyň hindistanlylar we hytaýlylar ýaly birnäçe halklaryň medeniýetine-de nusga bolandygy aýdylýar.

• **Ýer yranmasy boýunça ullanylan adalgalar**

Degişli çeşmeler musulman alymlarynyň ýer yranmasynyň güýjünü görkezmek üçin käbir adalgalary-da ullanandygyny görkezýär. Nuh Arslantaş bu adalgalarynyň häzirki wagt ullanylýan matematiki güýji çaklama-takyklama mümkünçiligi bolup hyzmat edendigini aýdýar.

Şol adalgalaryň käbirleri şular ýaly:

- «Zelzele latife» ýa-da «zelzele hafife» – pes güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele jüziye» – Ownuk ýer yranmasy;
- «Zelzele mütewessita» – orta derejeli ýer yranmasy;
- «Zelzele sa'be» – Güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele şedide» – Aşa güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele şedide we mühewwile» – Aşa güýçli we gorkunç ýer yranmasy»
- «Zelzele azime» – Uly ýer yranmasy;
- «Zelzele uzma» – Uly ýer yranmasy»;
- «Rahfe» – Sarsgyn;
- «Rajfe azime» – Uly sarsgyn;
- «Hidde» – Opurylyşykly ýer yranmasy;
- «Hezze azime» – Uly ýer yranmasy;
- «Ez-welzeletül-kebiretül-azime» – Örän uly ýer yranmasy;
- «Zelzele kesire» – Köp sanly ýer yranmasy;
- «Zelzele kesire we mütetabia» – Uzak wagta çekýän ýer yranmasy;
- «Newbetüz-zelzele» – Ýańcy ýer yranmasy.

Zekeriýa GÜLÜN.

«Yeni Şafak» gazeti, 19.09.2003 ý.
(Soňky düzediš 23.05.2017 ý.) Taryhy makalalar